

УДК 94(477)

А. О. Корочанська

Пан'європейський рух: ідея та втілення

Стаття присвячена огляду основних етапів розвитку пан'європейського руху та його ідей у ХХ та на початку ХХІ ст. Робиться висновок про його значення та вплив на побудову європейської єдності. Протягом свого існування рух виявив себе ідейним авангардом європейської інтеграції.

Ключові слова: Р. Куденхове-Калергі, О. фон Габсбург, Пан-Європа, Пан'європейський Союз, європейське об'єднання.

Статья посвящена обзору основных этапов развития панъевропейского движения и его идей в ХХ и в начале ХХІ в. Делается вывод про его значение и влияние на построение европейского единства. На протяжении всего существования движение проявило себя идейным авангардом европейской интеграции.

Ключевые слова: Р. Куденхове-Калерги, О. фон Габсбург, Пан-Європа, Панъевропейский Союз, европейское объединение.

The article provides an review the main stages of development of the Pan-European movement and its ideas in the ХХth and the beginning of the ХХІst century. The author concludes about its importance and impact on the construction of European unity. Throughout its existence the movement was the ideological vanguard of European integration.

Key words: R. Coudenhove-Kalergi, O. von Habsburg, Pan-Europa, the Pan-European Unity, European union.

Пан'європейський рух розгорнувся на теренах Європи на початку 1920-х рр. навколо ідей австрійського графа Ріхарда Куденхове-Калергі щодо політичного та економічного об'єднання країн континенту. Глобальною метою, яку переслідували прихильники руху, було подолання Європою цивілізаційної кризи, яка була наслідком Першої світової війни, через забезпечення мирного співіснування та тісної співпраці всіх європейських країн. Об'єднання держав розглядалось як засіб для досягнення цієї мети. Для її реалізації протягом ХХ та на початку ХХІ ст. було зроблено багато конкретних кроків, однак ця мета зберігає свою актуальність для Європи і сьогодні.

Проблеми історії пан'європейського руху та розвитку його ідей в різні історичні періоди привертають до себе увагу істориків. Багато праць присвячено різним аспектам розвитку проекту Пан-Європи та

діяльності Р. Куденхове-Калергі в міжвоєнний період (російські історики А. В. Громова [1] та А. О. Корабльова [2], польський дослідник П. Лоссовські [3]). Розвиток ідей об'єднання Європи в часи Другої світової війни вивчали українські історики А. В. Бредіхин та А. Лягуша [4]. Історія руху після війни висвітлена в праці С. Байєра [5]. В. С. Троян досліджує принципи пан'європеїзму та їх вплив на побудову європейської єдності в наш час [6].

Дана стаття присвячена огляду основних етапів розвитку пан'європейського руху та його ідей у ХХ та на початку ХХІ ст., а також визначенню його значення та впливу на вирішення питань побудови європейської єдності.

Перша ґрунтовна праця Р. Куденхове-Калергі, книга "Пан-Європа", була опублікована в 1923 р. [7]. Сам проект був результатом теоретичних пошуків альтернативного улаштування післявоєнної Європи.

В пан'європейському проекті необхідність об'єднання країн континенту обґрунтовувалась наступним чином. З одного боку, визнавалась наявність проблем внутрішнього характеру. Серед них – економічний занепад, політичні та етнічні прикордонні непорозуміння, спричинені наявністю внутрішніх кордонів в Європі. З іншого боку – проблеми зовнішнього характеру, зокрема військова загроза з боку Росії та економічна конкуренція з боку США [7, с. 14–22].

Вихід з існуючої ситуації в Європі Р. Куденхове-Калергі бачив у ліквідації кордонів та об'єднанні зусиль держав для боротьби з внутрішніми негараздами та зовнішніми ворогами. В "Європейському маніфесті" 1924 р. автор проекту пише, що Пан-Європа – це об'єднання всіх демократичних держав континентальної Європи в одну інтернаціональну групу, в політичний та економічний цільовий союз. Його складовими частинами мали стати арбітражний договір, оборонний союз та митна унія. Р. Куденхове-Калергі пропонував чотири кроки на шляху до об'єднання країн Європи. Першим мало стати групування держав всередині Ліги Націй або шляхом скликання Пан'європейської конференції. Другий крок – підписання арбітражного договору, який гарантував би непорушність кордонів між країнами та унеможлиблював нову війну між ними. Третій – оборонний союз для сумісного захисту від зовнішніх ворогів (малася на увазі Росія). Заключний крок – підготовка митного союзу шляхом періодичного скликання економічних конференцій [8, с. 112–114].

Ідеї пан'європейського проекту були спрямовані на трансформацію існуючої системи міжнародних відносин, які на момент виник-

нення руху будувалися між національними державами. Тому більшість ідей учасників руху були спрямовані на подолання негативних наслідків націоналізму. Однак із зміною міжнародної ситуації на континенті відбувалися зміни і в цілях та завданнях пан'європейського руху. Розглянемо основні етапи в його існуванні.

Перший етап в історії пан'європейського руху охоплює період 1923–1932 рр. Це – організаційний період, пов'язаний із діяльністю Р. Куденхове-Калергі, спрямованою на пошук прихильників своїх ідей. У 1924 р. було засновано Пан'європейський Союз. У цей період були налагоджені контакти і створені представництва Союзу майже у всіх країнах Європи. Ідеї Р. Куденхове-Калергі в міжвоєнний період знаходили підтримку серед економістів та промисловців, інтелектуалів та політиків усіх європейських країн. У цей період головна мета руху – налагодження політичної та економічної співпраці між європейськими країнами. Особлива увага приділялася французько-німецькому порозумінню [2, с. 17–18]. Найбільш гучний проект цього періоду – ініціатива французького міністра закордонних справ А. Бріана в Лізі Націй у 1929 р. щодо створення федеративного об'єднання європейських країн. Однак проект не був реалізований через недостатній рівень довіри між політичними лідерами Франції та Німеччини, що зашкодило пошуку компромісу між двома країнами [3, с. 90]. Крім того, в цей період розроблявся проект Європейської партії, яка б об'єднала демократичні партії різних європейських в їх зовнішньополітичній програмі [2, с. 19].

Другий етап в історії пан'європейського руху припадає на період 1933–1939 рр. У цей час Р. Кухенхове-Калергі та його прихильники намагалися об'єднати зусилля демократичних країн континенту в боротьбі із радикальними режимами та ідеологіями (нацизм та комунізм). Головна мета, яку вони переслідували, – попередити нову війну в Європі. Однією з головних тем у цей час стала проблема економічного об'єднання країн з метою подолання економічної кризи. В рамках обговорення цієї проблеми було висловлено багато ідей та пропозицій щодо європейської економічної співпраці (поступове зниження митних тарифів, налагодження співпраці в сфері зв'язку та транспорту, полегшення пересування людей, товарів та послуг країнами Європи, створення спільної банківської та валютної систем тощо) [1, с. 110–122].

У період Другої світової війни Пан'європейський союз припинив офіційну діяльність у країнах Європи. Р. Куденхове-Калергі емігрував до США. В цей час він проводив підготовку ідейного підґрунтя для налагодження європейської співпраці після війни. Він розвивав

ідею про Європейську конституційну асамблею, налагодження між-парламентської співпраці на континенті після війни. Особлива увага також зверталася на розповсюдження комуністичних ідей та посилення радянського впливу на країни Європи. Р. Куденхове-Калергі, знаходячись далеко від Європи, підтримував зв'язки із проєвропейськими активістами, які залишились на континенті. Він підтримував ідеї У. Черчілля щодо об'єднання Європи, представників італійського руху опору А. Спінелли та Е. Россі, які написали твір "За вільну та єдину Європу" ("Маніфест Вентотене"). Р. Куденхове-Калергі також був прихильником налагодження співпраці між рухами опору різних європейських країн [4].

Наступний етап в історії пан'європейського руху охоплює період 1945–1991 рр. Р. Куденхове-Калергі очолював Пан'європейський Союз до своєї смерті в 1972 р. З 1973 р. новим лідером став Отто фон Габсбург (співпрацював із Р. Куденхове-Калергі з 1957 р.). У цей період актуальними для руху були дві теми: по-перше, конфронтація з комунізмом та пропаганда ідеї визволення народів Центральної та Східної Європи від комуністичних режимів; по-друге, прагнення до міцнішого економічного та політичного об'єднання Європи [5].

Після війни Р. Куденхове-Калергі повернувся до Європи. У 1947 р. за його ініціативою було створено Європейський парламентський союз. Члени цієї організації наполягали на втіленні "інтелектуального плану" в Європі через розробку європейської федеральної конституції [5]. Після утворення у 1949 р. Ради Європи Р. Куденхове-Калергі висунув ідею про створення двопалатної системи врядування в Європі, за якої новоутворена організація мала стати другою палатою, а той час як першою мала бути – консультативна парламентська асамблея [9].

Паралельно із організацією, утвореною за ініціативою Р. Куденхове-Калергі, була створена інша проєвропейська організація – Європейський Рух. Її засновниками були відомі європейські політики: У. Черчілль, К. Аденауер, Г. Макмілан, Ф. Міттеран, П.-Г. Спаак. Об'єднання Європи було головним завданням цієї організації. Створення Ради Європи було першим вагомим досягненням Європейського Руху [10]. У 1952 р. Європейський парламентський союз приєднався до Європейського Руху, а Р. Куденхове-Калергі деякий час був одним з його почесних президентів [5].

У 1954 р. було відроджено Пан'європейський Союз як "політичний авангард європейських патріотів" [9]. Як і у міжвоєнний період в європейських країнах були відкриті національні секції Союзу.

Р. Куденхове-Калергі та Пан'європейський Союз підтримували різні проекти та ініціативи політичної та економічної співпраці європейських країн (Римські договори 1957 р., план Фуше 1961 р.), особливо, коли це стосувалося налагодження співпраці між Францією та Німеччиною. Лідер руху вважав, що ці дві країни мають бути локомотивом європейського об'єднання. Так, він підтримав сумісну пропозицію К. Аденауера та Ш. де Голля щодо політичної співпраці між державами Європейського Економічного Співтовариства, висловлену під час першої сесії ЄЕС за участі прем'єрів та президентів у лютому 1961 р. [9].

З 1973 р. новим Міжнародним президентом Пан'європейського Союзу став наступник Р. Куденхове-Калергі – Отто фон Габсбург [9]. У 1976 р. він розробив програму Чотирьох пунктів, яка стала основою для діяльності Пан'європейського Союзу в наступні роки. По-перше, було введено визначення "Великої Європи", до якої входять не тільки демократичні країни Західної Європи, але і країни Східної Європи, в яких після війни були встановлені тоталітарні режими. Була встановлена нова мета для руху: визволення Центральної та Східної Європи від комуністичної тиранії як передумова для об'єднання Європи. По-друге, Європа визначалась континентом свободи (до питання прав людини). По-третє, програма визнавала соціальну Європу, яка дистанціюється від соціалістичної. Під соціальною розумілося соціальне ринкове господарство. По-четверте, християнство визначалося душею Європи, основою для самоідентифікації європейців [5].

У 1979 р. була втілена в життя одна з ідей Р. Куденхове-Калергі щодо європейського парламентаризму. Було створено Європейський парламент, у якому депутати від Пан'європейського Союзу утворювали окрему парламентську групу. Мета пан'європейської групи – сильна, християнські орієнтована, політично об'єднана Європа. Серед конкретних пропозицій, спрямованих на розвиток європейської свідомості, були такі: введення єдиного європейського паспорту, скасування кордонів, введення офіційного символу – 12 зірочок на блакитному тлі [5; 9].

Пан'європейський рух докладав зусиль для налагодження контактів із активістами країн радянського блоку. Приклад діяльності в цьому напрямку: допомога польському профспілковому руху за свободу "Солідарність", зв'язки із правозахисниками із Чехословацької Соціалістичної Республіки. З початку 1980-х рр. постійний зв'язок підтримувався із хорватськими, чеськими, польськими, словацькими, угорськими, румунськими та українськими колами у вигнанні [5].

19 серпня 1989 р. за підтримки О. фон Габсбурга в м. Сопрона на кордоні Австрії із Угорщиною було організовано так званий "Пан'європейський пікнік". Акція планувалась як демонстрація символічного об'єднання Угорщини з Європою, тобто з її західною частиною. Захід привернув увагу не тільки в середовищі угорських інтелектуальних та політичних кіл, але і серед громадян НДР. Для останніх цей захід був можливістю вирватися до ФРГ. Ця подія дала поштовх хвилі втеч громадян НДР до країн Західної Європи [9].

У листопаді 1989 р. була заснована перша пан'європейська організація в країнах східного блоку – в Угорщині. Пізніше такі організації були засновані в Словаччині, Польщі, Румунії, Хорватії, Чехословаччині. Розгорнулася широка мережа зв'язків та контактів [5].

Після 1991 р. розпочинається новий етап в історії пан'європейського руху. Нова стратегія – поглиблення та розширення євроінтеграційних процесів, духовне оновлення Європи.

Після підписання Маастріхтського договору 1992 р. та утворення Європейського Союзу виникли дискусії щодо подальших перспектив розвитку організації: якій стратегії слід віддати пріоритет – стратегії розширення чи поглиблення ЄС. Пан'європейський рух, слідуючи концепції "Великої Європи", дотримувався стратегії поєднання цих двох напрямків, не роблячи залежним прийняття нових держав до складу ЄС від майбутніх реформ.

У 1995 р. була прийнята нова програма Пан'європейського Союзу. Основні її вимоги наступні:

- сильна і політично єдина Європа;
- самовизначення народів і право народів і етнічних груп на культурний, економічний і політичний розвиток;
- вільний, самостійний розвиток особистості, зміцнення сім'ї та інших природних співтовариств;
- швидке включення народів Центральної та Східної Європи в Європейський Союз;
- розвиток Європейського Союзу, в тому числі таких областей, як безпека й оборона;
- дружні відносини зі своїми сусідами, зокрема з Росією, Туреччиною та іншими країнами Середземномор'я [11].

Об'єднана Європа має ґрунтуватися на наступних принципах:

- принцип свободи, який передбачає вільний ринок і правову державу з конституційними гарантіями порядку, дотримання прав людини і громадянина, а також право всіх людей на самовизначення;
- християнство – душа Європи, основа її культурного, соціального та духовного розвитку;

- соціальний принцип – гарантії підтримки всім меншинам (пенсіонери, діти, інваліди, а також етнічні, соціальні та релігійні меншини); побудова соціальної економіки та гарантії достойних життєвих умов для всіх;

- принцип європейськості, який передбачає європейський патріотизм, визнанні культурного багатства Європи в різноманітності її культури та історії, а також її народів і мов [6, с. 190–191; 11].

Сьогодні Європейський Союз обрав для своєї подальшої діяльності стратегію розширення та поглиблення інтеграційних процесів. Більшість європейських країн колишнього соціалістичного табору вже отримали членство в цій організації. Пан'європейський Союз сьогодні виконує функції прогнозування шляхів подальших реформ в напрямку обраної стратегії. Метою Союзу, як і раніше, залишається широкий політичний союз на континенті. Представники руху висувають наступні пропозиції та вимоги для реформування ЄСО:

По-перше, введення до установчих документів ЄС принципу субсидіарності. Він виходить з того, що повноваження на тому чи іншому рівні мають бути розподілені таким чином, щоб вони були найкраще реалізовані. При цьому вищою метою завжди є громадянське благополуччя. Дотримання цього принципу допоможе розмежувати національне та наднаціональне в ЄС [6, с. 192].

По-друге, реформування договорів. Пан'європейський рух закликає реформувати існуючу систему договорів ЄС з метою подолання плутанини та забезпечення більшої прозорості для громадян і політиків. Одна з головних вимог у цьому напрямі – створення Європейської конституції, яка міститиме Хартію основних прав, заново упорядковані та реформовані договори і каталог повноважень. Пан'європейський Союз також наполягає на єдності у зовнішній, зовнішньоекономічній, оборонній політиці та спільній політиці безпеки [5; 6, с. 193].

По-третє, реформування установ. Прихильники пан'європейського руху вимагають посилення Європейського Парламенту, перетворення його на першу палату (палату народів) в двопалатній системі. Вимагається також обмеження Ради ЄС як палати держав (друга палата) в законодавчій владі ЄС. Передбачається реорганізація Європейської Комісії у виконавчий орган. Загалом майбутні реформи мають призвести до федеративної розбудови Європи [5].

З 2004 р. новим Міжнародним президентом Пан'європейського союзу є французький політик Ален Теренуар. Новими цілями для організації він називає: завершення географічного та політичного

об'єднання всієї Європи в рамках ЄС, а також розвиток цієї організації в інтернаціонально ефективну та впливову наддержаву світу. Пан'європейський рух має своєю метою також духовне натхнення Європи [9].

В одному з інтерв'ю 2005 р. Отто фон Габсбург (тоді – Почесний президент Пан'європейського союзу) сказав наступне з приводу європейської безпеки: "Я твердо вірю в те, що Пан-Європа означає всю Європу в цілому. Європа в своїй основі не є економічним організмом, це співтовариство безпеки. В цьому є своя логіка, оскільки безпека є фундаментальною умовою економічного прогресу" [12, с. 89].

Таким чином, пан'європейський рух протягом свого 90-річного існування виявив себе ідейним авангардом європейської інтеграції. Його представники висувували ідеї та підтримували проекти, спрямовані на економічне та політичне об'єднання Європи, її культурне відродження, безпечне співіснування її країн. Цілі та завдання руху змінювалися залежно від розвитку міжнародної обстановки на континенті. Велика кількість запропонованих засновником руху Р. Куденхове-Калергі та його прибічниками та послідовниками ідей вже втілені в життя: митний та економічний союз на континенті, спільна валюта, створення "Великої Європи" вільної від тиранічних режимів, спільна зовнішня політика та політика безпеки, створення європейського парламенту, інших спільних наднаціональних установ, утворення європейських наднаціональних партій тощо. Сьогодні мета пан'європейського руху – тісніший політичний союз у формі федерації європейських держав. Забезпечення мирного співіснування держав в Європі та світі залишається одним з пріоритетних завдань руху.

Література

1. Громова А. В. Рихард Куденхов-Калергі и пан-европейское движение в 1930-е годы XX века : дисс. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.03 "Всеобщая история" / Громова Анна Витальевна. – М., 2008. – 174 с.
2. Кораблева А. Е. Панъевропейский проект р. Куденхове-Калергі и международные отношения в Европе в 20–30-е гг. XX века : автореф. дисс. на соискание учен. степ. канд. истор. наук : 07.00.15 "История международных отношений и внешней политики" / А. Е. Кораблева. – Нижний Новгород, 2009. – 23 с.
3. Лоссовски П. Традиция единства Европы: межвоенный период / Петр Лоссовски // Европа: журнал Польского института международных дел. – 2002. – Т. 2, № 3(4). – С. 74–91.
4. Бредихин А. В. Панъевропейское движение в дискурсе второй мировой войны: попытка исторического анализа идеи объединения Европы

/ А. В. Бредихин, А. А. Лягуша // Историчні і політологічні дослідження. – Донецьк : Видання Донецького національного університету, 2009. – № 1. – С. 191–199.

5. Байєр С. Історія пан'європейського руху / Стефан Байєр [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://paneuropa.org.ua/content/view/13/33/>. – Дата доступу: 27.05.2015. – Назва з екрана.

6. Троян В. С. Конструювання образу об'єднаної Європи представниками пан'європейського руху / В. С. Троян // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 6. – С. 187–195.

7. Куденхове-Калерги Р. Н. Пан-Європа / Р. Н. Куденхове-Калерги. – Минск : Друк, 2007. – 158 с.

8. Европейский манифест 1 мая 1924 г. // Европейский альманах. История. Традиции. Культура / отв. ред. А. О. Чубарьян. – М. : Наука, 1991. – С. 111–119.

9. Pan-Europa – The parent idea of a united Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.paneuropa.org/gb_int/geschichte.html. – Дата доступу: 26.05.2015.

10. Міжнародний Європейський Рух (European Movement International) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://legant.com.ua> – Дата доступу: 28.05.2015. – Назва з екрана.

11. Fundamental Declaration of the International General Assembly of the Pan-Europa Union in Strasbourg 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.paneuropa.org/gb_int/programm.html – Дата доступу: 26.05.2015. – Назва з екрана.

12. Отто фон Габсбург о европейской безопасности // Хрестоматия "Европейская безопасность: вызовы и проблемы" / сост.: А. Г. Нестеров. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2008. – С. 89–93.